

บทที่ 2

แนวคิด และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาพร้อมทั้งนำแนวคิด และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประกอบการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยในครั้งนี้คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
2. แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ
3. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง
4. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสืบทอด
5. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคม
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ความหมายของคำว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน อาจจะยังเป็นที่เข้าใจกันไม่แน่ชัด และแพร่หลายในหมู่คนทั่วไป แต่ชาวบ้านทั่วไปแล้วเข้าใจดีถึงการช่วยเหลือกัน การร่วมมือกัน การแบ่งปันกัน และการช่วยกันทำกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน ในความเป็นจริงแล้วประชาชนในชุมชนทั่วไปต่างก็มีประสบการณ์ตรงที่เกี่ยวกับความสามารถในการควบคุมทรัพยากรใน ท้องถิ่นของตนเอง (Turton, 1987) หรือแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองได้ แม้กระทั่งศักยภาพของตัวเองที่จะเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลประการใดก็ตาม ขณะนี้คำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายโดยทั่วไปในภาคการพัฒนามีการเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนอย่างเป็นทางการ ตั้งแต่เมื่อเริ่มมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ซึ่งความเห็นดังกล่าวเป็นความเห็นร่วมกับธนาคารโลก (World Bank, 1978) (อภิรักษ์ พันธเสน, 2539, หน้า 163)

ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ได้เน้นความสำคัญของสภาพตำบลมากขึ้น โดยมีการกระจายอำนาจการบริหารและส่งเสริมให้ท้องถิ่นปกครองตนเองมากขึ้น ภายใต้หลักการที่จะเคารพเจตนารมณ์ของประชาชนในแต่ละตำบล ซึ่งเป็นการวางรากฐาน การบริหารในระบอบประชาธิปไตย เพื่อให้ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศมี

ประสบการณ์ในการที่จะได้ปกครองตนเอง พร้อมทั้งประชาชนจะได้เข้าใจถึงสิทธิและหน้าที่ของตนเองมากขึ้น นอกจากนั้นทางรัฐบาลยังมีความตั้งใจที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนในการพัฒนาชุมชนของตนเอง พร้อมกับเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของการพัฒนาชุมชนไปด้วยและเป็นการเปิดโอกาสให้คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการสภาตำบลได้ศึกษาทางแก้ไขปัญหของตนเอง ทั้งหมดนี้เป็นการดึงให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนของตนเอง คำว่าประชาธิปไตยกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นคำที่ทุกคนเห็นด้วย และคำว่าความร่วมมือร่วมนี้นั้นบางครั้งจะหมายถึง การสร้างความรู้สึกได้ว่ามีส่วนร่วมกระทำแต่บางครั้งก็อาจจะหมายถึง การลดช่องว่างของการสื่อสารระหว่างประชาชนกับรัฐ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของรัฐได้แทรกซึมเข้าไปในชีวิตประจำวันของประชาชนอยู่ตลอดเวลา และในอีกความหมายอาจจะหมายถึง การให้ความสำคัญในการเข้าถึงหรือกลไกในการได้รับปัจจัยและเงื่อนไขใหม่ๆ เพิ่มขึ้นจากการเมืองและโครงสร้างทางเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นที่ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก หรือก่อให้เกิดความพอใจเพิ่มขึ้นบ้างในการสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน หรือสิ่งที่ประชาชนรู้สึกว่าการต้องการอย่างแท้จริง การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การมีอำนาจตัดสินใจและควบคุมโดยการมีกิจกรรมร่วมกันของประชาชนที่ไม่เคยมีส่วนเกี่ยวข้องในทางปฏิบัติ คำว่าความร่วมมือร่วมนี้เป็นผลมาจากการต่อสู้ในทางรูปธรรมและการขัดแย้งทางสังคม กระบวนการดังกล่าวจึงมีแนวโน้มไปในลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยและมีการปลดปล่อยให้มีอิสระภาพมากขึ้น อาจจะกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนกับ ความขัดแย้งเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก ถึงแม้ว่าจะมีความหมายไม่เหมือนกันก็ตาม ทั้งนี้เพราะ

1. เรื่องที่เกี่ยวข้องนั้นเป็นเรื่องขัดแย้งผลประโยชน์กัน
2. ในกระบวนการของการมีส่วนร่วมดังกล่าว จะเป็นกระบวนการเพื่อการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งหรือเข้าไปแทรกแซงความไม่เท่าเทียมกันที่เกิดจากการควบคุมชีวิตความเป็นอยู่ ความมั่นคงและศักดิ์ศรี ความขัดแย้งในบางรูปแบบอาจจะลดลงหรือถูกทำให้หมดไปแต่อีกทางหนึ่งอาจจะเกิดความขัดแย้งในรูปแบบใหม่และรุนแรงยิ่งกว่าเดิม (อภิชัย พันธเสน, 2539, หน้า 163 – 167)

ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ (2531, หน้า 49 – 50) ได้เสนอแนวคิดที่ได้จากประสบการณ์การพัฒนาหมู่บ้านแม่กลองและการพัฒนาชนบทภายใต้สภาพและวัฒนธรรมไทยว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนน่าจะพิจารณาได้ใน 2 ลักษณะคือ

1. พิจารณาจากช่วงจังหวะเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรม โดยลักษณะการเข้าร่วมอาจครอบคลุมถึงการเข้าร่วมในช่วงจังหวะเวลาต่างๆ ดังนี้

1.1 ชุมชนมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา พิจารณาปัญหาจัดระดับความสำคัญของปัญหา

1.2 ชุมชนมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

1.3 ชุมชนมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการแก้ปัญหา

1.4 ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

1.5 ชุมชนมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา

2. พิจารณาจากเงื่อนไขการมีส่วนร่วมว่าลักษณะการเข้าร่วมอาจขึ้นอยู่กับปัจจัย และเงื่อนไขต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

2.1 เข้าร่วมกิจกรรมเพราะความเกรงใจ ถูกบังคับหรือมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า

2.2 เข้ามามีส่วนร่วมเพราะเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจกรรม

2.3 เข้าร่วมเพราะว่ากิจกรรมจะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวให้กับตนและชุมชน

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2531, หน้า 843) ได้กล่าวไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน อาจตีความได้แตกต่างกัน ที่ผ่านมามีความหมายของการเข้าร่วมคือ การเข้าร่วมสมทบแรงงาน วัสดุ เงิน ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมกระทำ แต่การมีส่วนร่วมในปัจจุบันและอนาคตจะเน้นเรื่องการมีส่วนร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมกระทำ และร่วมบำรุงรักษามากกว่าร่วมสมทบในรูปแบบอื่นๆ แม้ว่าจะยังคงอยู่ในหลักการที่จะให้ร่วมสมทบเรื่องวัสดุ เงิน แรงงาน ก็ตาม

การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการจัดการศึกษากำลังได้รับการยอมรับมากขึ้นในปัจจุบัน เพราะจะเป็นทางออกสำหรับการจัดการศึกษาในอนาคต แต่เท่าที่ผ่านมามีส่วนร่วมนั้นประชาชนหรือชุมชนยังมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาน้อยมาก เพราะการมีส่วนร่วมนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของฝ่ายจัดการศึกษา ประชาชนเพียงแค่เข้าไปสนับสนุนให้ความร่วมมือหรือปฏิบัติตามความต้องการของฝ่ายจัดการศึกษาแต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น (อึ้งใน กิตติชัย การโสภ, 2536, หน้า 23)

กาญจนา แก้วเทพ (2530, หน้า 210 – 254) ผู้มีประสบการณ์จากโครงการฝึกอบรม ปัญญาชนชาวบ้าน ได้กล่าวถึงวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาว่า การจัดการศึกษานั้นจะต้องเกิดมาจากความต้องการของประชาชนเป็นเบื้องต้นและประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายการดำเนินงาน และการประเมินผลตลอดทั้งกระบวนการ

ในปี พ.ศ. 2532 คณะกรรมการประสานงานองค์กรอาชีพครู(กปค.) ร่วมกับนักวิชาการศึกษานโยบายพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดการสัมมนาเรื่องบนเส้นทางการศึกษาไทยจากวิกฤตการณ์สู่การทบทวนใหม่ โดยได้ข้อสรุปว่าโครงสร้างทางอำนาจการจัดการศึกษาต้องมีการปฏิรูปใหม่ จากการศึกษาที่เคยผูกขาดโดยตรงจากรัฐและผูกขาดโดยอ้อมจากนักธุรกิจอุตสาหกรรม ซึ่งมีนักวิชาการและข้าราชการเป็นเครื่องมือ ไปเป็นชุมชนมีส่วนร่วม และการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นต้องมีส่วนร่วมในด้านการควบคุมและการดำเนินการ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ยากถ้าไม่มีการกระจายอำนาจการปกครองและงบประมาณไปให้ท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการเอง และเป็นข้อสรุปที่ตรงกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ที่ได้เสนอไว้ในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (2535-2539) ในประเด็นที่จะส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชน องค์กรท้องถิ่น มีส่วนร่วมพิจารณา ตัดสินใจในการบริหารและการจัดกิจกรรมทางการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความต้องการของท้องถิ่นได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2533, หน้า 4)

รูปแบบการบริหารและการจัดการศึกษาไทยในอนาคต ที่กระทรวงศึกษาธิการจัดขึ้น โดยคณะกรรมการปฏิรูประบบการบริหารการศึกษา ซึ่งมี วิจิตร ศรีสอ้าน เป็นประธาน กรรมการได้เสนอไว้ดังนี้

1. การบริหารการศึกษาจะยึดหลักการ 3 ประการ คือ
 - 1.1 ความเป็นเอกภาพ
 - 1.2 การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชน
 - 1.3 การกระจายอำนาจ
2. การบริหารการศึกษาระดับกระทรวงในส่วนกลางทำหน้าที่กำกับ สนับสนุน ส่งเสริมด้านนโยบาย มาตรฐานการศึกษา ทรัพยากร การตรวจสอบและติดตามผล โดยประกอบด้วย คณะบริหาร 4 คณะ คือ
 - 2.1 สภาการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม
 - 2.2 คณะกรรมการการศึกษาพื้นฐาน
 - 2.3 คณะกรรมการอุดมศึกษา
 - 2.4 คณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม
3. การบริหารและการจัดการศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษา
 - 3.1 มีสำนักงานการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เขตพื้นที่การศึกษา ทำหน้าที่กำกับ ดูแล ส่งเสริม การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและระดับต่ำกว่าปริญญาตรี สถานศึกษา ภาครัฐและ เอกชน ดำเนินการในงานการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ภายในพื้นที่ ส่งเสริม

ประสานงาน การจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภายใต้การกำกับของคณะกรรมการที่แต่งตั้งจาก ตัวแทนประชาชนและองค์กรต่างๆ

3.2 สถานศึกษามีหน้าที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการศึกษาดำกว่าปริญญาตรี ภายใต้การกำกับของคณะกรรมการสถานศึกษา ผู้แทนครู องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรชุมชน ศิษย์เก่าและผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นกรรมการ

หน้าที่ของสถานศึกษา สถานศึกษาเป็นหน่วยปฏิบัติ มีหน้าที่จัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของนักเรียนและประชาชนในชุมชน มีอิสระในการบริหาร มีสถานะเป็นนิติบุคคล สามารถปรับยืดหยุ่นการจัดการเรียนการสอน หรือกิจกรรมต่างๆ ได้ให้เป็นโรงเรียนชุมชนสะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละท้องถิ่น

3.3 คณะกรรมการสถานศึกษา แต่ละสถานศึกษามีคณะกรรมการสถานศึกษา ทำหน้าที่ส่งเสริมการปฏิบัติงานของสถานศึกษา คณะกรรมการประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้แทนครู ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนองค์กรท้องถิ่น ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิ มีจำนวนไม่เกิน 15 คน (รายงานการติดตามผลการพัฒนาการศึกษาตามแนวปฏิรูปการศึกษาเรื่องโครงสร้างระบบบริหารการศึกษาและการกระจายอำนาจการบริหารการศึกษา. กองประเมินผลการศึกษา. 2532. หน้า 17)

บัจจัย และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน วิลเลียม ลีดเดอร์ (William Leeder. อ้างใน สานิตย์ บุญชู, 2530, หน้า 11) ได้สรุปบัจจัย และเงื่อนไขที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ไว้ว่า บุคคลหรือกลุ่มคนจะเข้ามามีส่วนร่วมใน กิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นสอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐาน ทศนคติ และค่านิยมของตนมี คุณค่าสอดคล้องกับผลประโยชน์ของตน มีเป้าหมายที่จะส่งเสริมและปกป้องรักษาผลประโยชน์ของตน สอดคล้องกับสิ่งที่ตนได้มาหรือหวังเอาไว้ การเข้าร่วมในกิจกรรมใดๆ ย่อมขึ้นอยู่กับ ความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่ อุปนิสัยและจารีตประเพณี โอกาสที่จะอำนวยความสะดวก นอกจากนี้นักบุคคลและกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อได้รับการสนับสนุน กระตุ้นและการจูงใจ

แต่บัจจัย และเงื่อนไขต่างๆ ที่กล่าวมาจะสำเร็จได้ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ (2527, หน้า 103 -111) ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า ระบบอุปถัมภ์ ความเกรงใจ และการไม่แสดงออกซึ่งความคิดเห็นจะเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่างๆ

สำหรับปัจจัย และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

อำนาจ อนันตชัย (2526, หน้า 132) กล่าวว่ายังมีความคิดเห็นที่ควรพิจารณาถึงการที่คนเรามีความปรารถนา ที่จะร่วมมือกันทำงานต่างๆ นั้น ก็เนื่องมาจากสาเหตุที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. มีความต้องการที่จะได้ร่วมทำตามกลุ่ม หรือหมู่พวก
2. มีความต้องการที่จะเป็นผู้มีความสำคัญ
3. มีความต้องการที่จะได้รับผลประโยชน์
4. มีความต้องการที่จะทดลองทำ
5. มีความต้องการที่จะแก้ตัว หรือต้องการที่จะทดแทนความผิดพลาดที่เคยทำมาในอดีต

โคเฮน และ อัฟฮอฟ (John M. Cohen และ Norman T. Uphoff อ้างใน นภาพงษ์, 2529, หน้า 15) ได้กล่าวถึงสภาวะแวดล้อม ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ

1. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ
3. ปัจจัยทางการเมือง
4. ปัจจัยทางสังคม
5. ปัจจัยทางวัฒนธรรม
6. ปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์

ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ได้แก่ ฤดูกาล เส้นทางการคมนาคม การเช่าที่ดิน การปกครองชุมชน การรวมตัวกันของคนในชุมชน การทำงานร่วมกันและประสบการณ์ที่ชนบทได้เกี่ยวข้องกับรัฐ ในการพัฒนาชนบทที่ผ่านมาในอดีต ปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมานี้มีความสำคัญและส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ในชุมชน

พัทธา สายหู (2529, หน้า 246) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่สำคัญและส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ได้ดำเนินอยู่ในชุมชน ซึ่งความสำเร็จของกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยที่เป็นลักษณะของโครงการ เช่น เป็นโครงการที่ประชาชนต้องการ

2. ปัจจัยที่เป็นลักษณะของชาวบ้านเอง เช่น ความขยันขันแข็ง ความสามัคคี การมีผู้นำที่ดี

3. ปัจจัยที่มาจากทางราชการ เช่น เป็นโครงการที่สำคัญ มีงบประมาณเหลือเฟือเพียงพอ มีเจ้าหน้าที่วิชาการสนับสนุน

4. ปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบ เช่น การคมนาคมที่สะดวก วัสดุอุปกรณ์พร้อม เศรษฐกิจของหมู่บ้านไม่ฝืดเคือง

วิลเลียม ดับบลิว รีคเดอร์ (William W. Reeder อ้างใน ฉอาน วุฒิธรรมรักษา, 2526, หน้า 26) ได้สรุปปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ไว้ดังต่อไปนี้

1. การปฏิบัติให้สอดคล้องตามความเชื่อพื้นฐาน หมายถึงการเลือกแบบวิธีการปฏิบัติที่ สอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง

2. มาตรฐานคุณค่า การปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานคุณค่าของตนเอง

3. เป้าหมาย การที่บุคคลและกลุ่มบุคคลจะส่งเสริม ปกป้อง และรักษาเป้าหมายของตนเอง

4. ประสบการณ์ที่ฝึกปรือพฤติกรรม พฤติกรรมของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในบางครั้งอาจมาจากประสบการณ์ที่ฝึกปรือพฤติกรรม

5. ความคาดหวัง การประพฤติตามแบบที่ตนคาดหวังว่าจะต้องประพฤติในสถานการณ์เช่นนั้น และชอบที่จะปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่นด้วยเช่นกัน

6. การมองแต่ตนเอง การกระทำสิ่งต่างๆ ที่คิดว่าตนเองต้องการทำเช่นนั้น

7. การบีบบังคับ การกระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่า ตนถูกบีบบังคับให้กระทำ

8. นิสัยและประเพณี การกระทำสิ่งต่างๆ ตามอุปนิสัยที่ชอบกระทำเมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้นๆ

9. โอกาสการเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบการปฏิบัติของสังคม โดยเฉพาะในทางที่เกี่ยวข้องกับจำนวนและชนิดของโอกาส ซึ่งโครงการของสังคมเอื้ออำนวยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำเช่นนั้นเท่าที่พวกเขาได้รับรู้มา

10. ความสามารถ การมีส่วนร่วมกันในกิจกรรมบางอย่างที่ตนมองเห็นว่าสามารถให้สิ่งที่ต้องการให้เขาทำในสถานการณ์เช่นนั้น

11. การสนับสนุน การเริ่มปฏิบัติเมื่อเขารู้สึกว่า เขาได้รับการสนับสนุนที่ดีพอให้กระทำเช่นนั้น

โอวาท สุทธนารักษ์ (2531, หน้า 81-83) ได้ทำการศึกษาบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนโดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้เสนอประเด็นที่ควรนำมาวิเคราะห์ว่า ปัจจัย และเงื่อนไขที่เป็นแรงผลักดันให้คณะกรรมการการศึกษาทำงานกับทางโรงเรียน ควรจะประกอบด้วยส่วนต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ความรู้สึกพื้นฐานร่วมกันที่อยากให้ท้องถิ่นของตนเจริญ
2. ความสัมพันธ์ทางเครือญาติของคนในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน
3. ความรู้สึกเป็นเจ้าของโรงเรียนร่วมกัน
4. คณะกรรมการการศึกษาได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการจัดกิจกรรม
5. ความเชื่อถือศรัทธาและความเป็นคนท้องถิ่นของผู้บริหาร
6. คณะกรรมการการศึกษามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการ

ในเรื่องการมีส่วนร่วมนี้ แคมป์เบลล์และแรมซีย์เยอร์ (Campbell and Ramseyer อ้างในกิตติชัย การโสภา, 2536, หน้า 25) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษาไว้ 5 ระดับดังนี้

1. ระดับที่ไม่มีส่วนร่วมเลยคือ การที่โรงเรียนและชุมชนไม่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเลย ต่างฝ่ายต่างอยู่ โรงเรียนไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ประชาชนก็ไม่สนใจ ไม่รับรู้ ไม่ร่วมกิจกรรมต่างๆ กับโรงเรียน
2. ระดับที่มีส่วนร่วมน้อยคือ การที่โรงเรียนหรือชุมชนมีการติดต่อกันเป็นครั้งคราว ลักษณะของการมีส่วนร่วมที่ปรากฏได้แก่ การได้รับฟังคำชี้แจงจากอีกฝ่ายหนึ่งเป็นครั้งคราว
3. ระดับที่มีส่วนร่วมปานกลางคือ การที่ประชาชนได้รับทราบเรื่องราวต่างๆ จากโรงเรียนเพิ่มมากขึ้น และมีคำถามจากประชาชนสู่โรงเรียนบ้างเป็นครั้งคราว
4. ระดับการมีส่วนร่วมมากคือ โรงเรียนและชุมชนเริ่มมีความเกี่ยวข้องกันมากขึ้น มีการคิดหาเหตุผล แก้ปัญหาร่วมกัน โรงเรียนรับฟังความคิดเห็นและเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น
5. ระดับการมีส่วนร่วมมากที่สุดคือ การที่โรงเรียนและชุมชนร่วมกันคิดหาเหตุผล ตัดสินใจ แก้ปัญหาร่วมกัน โดยต่างฝ่ายต่างยอมรับซึ่งกันและกัน

แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ

การกระจายอำนาจ เป็นหลักการอย่างหนึ่งของการจัดระเบียบการดำเนินการในกิจกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งมีหลักการสำคัญคือ การโอนอำนาจการดำเนินการจากส่วนกลางไปให้ท้องถิ่นดำเนินการเองโดยมีอิสระพอสมควรภายใต้บทบัญญัติแห่งกฎหมาย การกระจายอำนาจทำให้เกิดการจัดระเบียบการดำเนินการส่วนท้องถิ่นขึ้น

ลิขิต ชีรเวทิน (2526) ได้ให้ความสำคัญของการกระจายอำนาจ โดยกล่าวไว้ว่า การกระจายอำนาจมีความสำคัญมากในด้านการศึกษา เศรษฐกิจและสังคม สรุปเป็นประเด็นได้ 2 ประเด็นดังนี้

1. การกระจายอำนาจเป็นรากแก้วของประชาธิปไตย เนื่องจากประชาธิปไตยต้องประกอบด้วยโครงสร้างส่วนบนคือ ระดับชาติ และโครงสร้างส่วนฐานคือ ระดับท้องถิ่น
2. การกระจายอำนาจมีความสำคัญทางการศึกษา เศรษฐกิจและสังคม ในด้านการพัฒนาชนบท โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยโครงสร้างการปกครองตนเองในลักษณะที่มีความเป็นอิสระพอสมควรแล้วจะเกิดขึ้นได้ก็จะต้องมีการกระจายอำนาจอย่างแท้จริง จะเห็นได้ว่าการกระจายอำนาจไม่เป็นเพียงแต่ให้โอกาสแก่ประชาชนและชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานในท้องถิ่นของตนเองเท่านั้น แต่ยังมีผลต่อเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของประเทศอีกด้วย

มีนักวิชาการหลายๆ ท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการกระจายอำนาจได้ดังนี้

การกระจายอำนาจ แบ่งออกได้ 2 ความหมาย คือ

1. การกระจายอำนาจตามอาณาเขตหมายถึง การมอบอำนาจไปให้ท้องถิ่นจัดทำกิจกรรมหรือบริการสาธารณะภายในเขตท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่นมีอิสระบางประการในการดูแลตนเอง เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล สุขาภิบาล ตำบล เป็นต้น

2. การกระจายอำนาจตามกิจการ หมายถึง การมอบอำนาจให้องค์กรสาธารณะจัดทำกิจกรรมประเภทใดประเภทหนึ่งโดยให้มีอิสระในการดำเนินงานและต้องเหมาะสมกับเทคนิคของงานนั้นๆ เช่น การไฟฟ้า การประปา เป็นต้น

บุคลากรท้องถิ่นในลักษณะการกระจายอำนาจนั้น อาจจะเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนในท้องถิ่นหรือโดยการแต่งตั้งจากราชการส่วนกลางก็ได้ สาระสำคัญของการกระจายอำนาจอยู่ที่ว่าท้องถิ่นมีอิสระในการดูแลตนเองบางประการ โดยท้องถิ่นได้รับมอบ

อำนาจนี้จากส่วนกลาง การกระจายอำนาจนั้นนอกจากจะเป็นการแบ่งเบาระยะของรัฐบาล โดยการมอบอำนาจหน้าที่ที่รัฐบาลกลางจะต้องดำเนินการไปให้ท้องถิ่นเป็นผู้จัดทำแล้วยังเป็นการลดอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลกลางในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ที่ได้มอบหมายให้ท้องถิ่นไปจัดทำด้วย

หลักการกระจายอำนาจ มีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. มีความเป็นนิติบุคคล มีองค์กรเป็นนิติบุคคลต่างหากจากองค์กรของรัฐบาลกลาง เพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่ของตน องค์กรเหล่านี้จะต้องมีงบประมาณ ทรัพย์สิน หนี้สิน และเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานเป็นของตนเอง

2. มีอำนาจอิสระในการบริหารงาน ซึ่งเป็นหลักสำคัญประการหนึ่งของการกระจายอำนาจ เพราะหากองค์กรนั้นไม่มีอำนาจในการปฏิบัติหน้าที่จะต้องรอคำสั่งจากรัฐบาลกลางเสมอ องค์กรเช่นนั้นจะมีลักษณะไม่ผิดไปจากตัวแทนของรัฐบาลกลางที่ประจำอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ องค์กรท้องถิ่นจะต้องมีอำนาจอิสระในการปฏิบัติภารกิจของตนเอง ตลอดจนมีอิสระพอสมควรในการกำหนดนโยบายหรือการตัดสินใจในการแก้ปัญหาต่างๆ ได้ แต่มีข้อจำกัดว่าอำนาจอิสระขององค์กรท้องถิ่นนั้นจะต้องมีพอสมควรไม่มากเกินไป จนทำให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อเอกภาพและอธิปไตยของประเทศ

3. ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการเลือกผู้บริหารและผู้ที่ทำหน้าที่นิติบัญญัติ การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานขององค์กรในท้องถิ่นของประชาชนนั้นอาจจะทำได้หลายระดับ แล้วแต่ความสามารถและความสนใจของประชาชนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ เช่น ประชาชนบางคนอาจจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมของท้องถิ่นเฉพาะการไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งตัวแทนของตนเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งต่างๆ เท่านั้น แต่บางคนอาจมีความสนใจมากกว่านั้นถึงกับสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นตัวแทนเอง

4. มีงบประมาณของตนเอง มีอำนาจในการจัดเก็บรายได้ด้วยตนเองรวมไปถึงการมีอำนาจในการบริหารงบประมาณที่ได้มานั้นด้วยตนเอง

จากองค์ประกอบทั้ง 4 ประการ ของหลักการกระจายอำนาจตามที่กล่าวมานี้ ถ้าหน่วยงานท้องถิ่นมีองค์ประกอบครบทั้ง 4 ประการและสามารถปฏิบัติงานโดยปราศจากการถูกควบคุมหรือแทรกแซงจากหน่วยงานในระดับสูงกว่าไม่ว่าจะเป็นส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาค ย่อมเป็นหน่วยงานท้องถิ่นที่มีความสมบูรณ์และพร้อมที่จะปฏิบัติงานเพื่อท้องถิ่นของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพแต่ทั้งนี้ ก็ย่อมขึ้นอยู่กับส่วนประกอบอื่นๆ อีกด้วย

การกระจายอำนาจที่แท้จริงเกิดจากการมีส่วนร่วมมากขึ้นของผู้ที่มีอำนาจอยู่แล้วในท้องถิ่น ไม่ใช่เป็นการปล่อยอำนาจให้จากเบื้องบน (อภิรัช พันธ์เสน, 2539, หน้า 164 - 165)

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง

ระพี สาคริก (อ้างในโอวาท สุทธนารักษ์, 2530, หน้า 8-9) กล่าวว่า การพึ่งพาตนเองตามหลักพุทธธรรม หมายถึง ภาวะจิตที่ไม่ยอมให้ตนเองตกอยู่ภายใต้อำนาจอิทธิพลของอวิชาที่อยู่ภายนอกตน สามารถกล่าวได้ว่า การพัฒนาการศึกษาเพื่อหวังภาวะจิตที่สามารถพึ่งตนเองได้นั้นก็คือ การพัฒนาชีวิตให้มุ่งสู่ความมีคุณภาพที่แท้จริงนั่นเอง ฉะนั้น การศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองจึงหมายถึง ต้องรู้จักตนเองว่ามีความสามารถเรื่องอะไร มีความต้องการอะไร และควรปฏิบัติอย่างไรภายใต้ศักยภาพของตนเองที่มีอยู่ เห็นหนทางการเพิ่มศักยภาพของตนเอง นั่นคือ การศึกษาต้องมีส่วนช่วยให้คนที่ได้รับการศึกษามีการพัฒนาจนมีคุณลักษณะดังนี้

1. มีจิตใจใฝ่รู้
2. มีความสามารถในการเรียนรู้จากการกระทำของผู้อื่น สามารถที่จะปฏิเสธหรือปรับปรุงการกระทำนั้นมาใช้ให้เหมาะสมกับตนเองได้
3. มีความมั่นใจในสภาพความเป็นอยู่ว่ามีอิสระ มีศักดิ์ศรี ได้รับการยกย่องยอมรับจากผู้อื่นในสิ่งที่กระทำอยู่

เป้าหมายพื้นฐานในการศึกษาเพื่อพึ่งตนเองมี 2 ระดับ

1. ระดับตัวเองและครอบครัว
 - 1.1 มุ่งให้คนเรามีความสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้
 - 1.2 มุ่งให้คนเราเพิ่มศักยภาพ ความรู้ ความสามารถและทักษะ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัว
 - 1.3 มุ่งให้คนเรามีความเป็นอิสระทางความคิดและปัญญา พร้อมทั้งศักดิ์ศรีของความเป็นคน

2. ระดับส่วนรวม

มุ่งให้คนเรามีจิตสำนึกที่ดงาม ช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การศึกษาแบบพึ่งตนเองต้องยึดหลักความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่ครอบงำ

พฤติกรรมของมนุษย์มีการวิวัฒนาการมาตามลำดับ ก็เพื่อการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ และพฤติกรรมที่ได้วิวัฒนาการมานี้เองคือ การศึกษาในรูปแบบต่างๆ การเปลี่ยนแปลงแบบ

วิวัฒนาการนี้เป็นไปในลักษณะของกระบวนการปรับตัวให้เข้ากับวิถีทางแห่งชีวิตแบบต่างๆ และสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน มนุษย์สมัยปัจจุบันก็ยังมิได้หยุดยั้งที่จะเอาชนะสถานการณ์แวดล้อมใหม่ๆ เพราะการศึกษานั้นเองที่ได้ขยายความรู้ให้กว้างขวางออกไปและรวมความรู้ต่างๆ เข้าไว้ มากขึ้น

การศึกษาเป็นลักษณะที่เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ การศึกษาเป็นผู้กำหนดอุดมการณ์อันสูงส่งของมวลมนุษย์ การศึกษามีความสลับซับซ้อนแต่ก็สืบต่อเนื่องกัน ความมุ่งหมายของการศึกษาเป็นไปเพื่อเสริมสร้างอุปนิสัยใจคอ ความถนัดตามธรรมชาติ ทักษะและ คุณธรรมของบุคคล โดยการศึกษาตามวิถีแห่งการมีชีวิตร่วมกัน

เนื่องจากการศึกษาในปัจจุบันนี้มีหลายประเภทและหลายลักษณะ เครื่องมือที่จะอำนวยความสะดวกในการศึกษามีมากมายเพียงพอที่จะศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองได้ การศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองนั้นจะต้องมีวิธีการเป็นพิเศษ เพราะการเรียนรู้นี้ผู้เรียนต้องสร้างกิจนิสัยที่ดีให้กับตนเองและผู้เรียนจะต้องได้รับการปลูกฝังตั้งแต่วัยเด็ก

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสืบทอด

อริสโตเติล กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคมนั้น หมายถึง สังคมมนุษย์ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ หรือมนุษย์จำเป็นต้องดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นๆ ในสังคมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระแต่ลำพังผู้เดียว เมื่ออยู่ร่วมกันหลายๆ คน มีความสัมพันธ์กัน มีระเบียบ กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับในสังคมและนำมาใช้ในการดำรงชีวิตร่วมกัน ซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรมนั่นเอง สังคมได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อให้มนุษย์ใช้เป็นหลักในการดำรงชีวิต เพราะวัฒนธรรมเน้นที่ระบบความคิด แบบแผนหรือวิธีการต่างๆ แห่งการดำรงชีวิต

คำว่า “วัฒนธรรม” มีผู้ให้ความหมายหรือคำนิยามไว้มาก กาญจนา แก้วเทพ (2533, หน้า 7) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่าเป็นความรู้สึนึกคิดและการปฏิบัติของมนุษย์โดยมีระบบคุณธรรมและจริยธรรมเป็นตัวกำกับตัวความรู้และการกระทำของมนุษย์ในแต่ละสังคม ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีวิตร่วมกัน ส่วนอมรา พงศาพิชญ์ (2537, หน้า 1) ให้คำนิยามของวัฒนธรรมว่าคือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นมาใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรม ความคิด วิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้นวัฒนธรรมก็คือระบบในสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาแล้วยังสอนให้คนรุ่นหลังๆ ได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียน

รู้และมีการถ่ายทอด เมื่อมนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มนุษย์ก็จะรู้ว่าอะไรคือขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม ส่วนใหญ่แล้วมนุษย์จะรู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 7-9)

ลักษณะของวัฒนธรรมที่สำคัญพอที่จะพิจารณาได้ มีดังต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งจำเป็น (Necessity) หมายความว่า วัฒนธรรมมีความจำเป็นในการดำเนินชีวิตของสังคมมนุษย์ เนื่องจากสังคมกับวัฒนธรรมไม่สามารถแยกจากกันได้ ถ้าปราศจากวัฒนธรรมมนุษย์ก็ไม่สามารถอยู่ในสังคมได้

2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man Made) หมายความว่า วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองหรือติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด ไม่ใช่เกิดจากการถ่ายทอดทางพันธุกรรม นิสัย หรือ ความสามารถต่างๆ ของมนุษย์ แต่มนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาแล้วกำหนดความหมายสัญลักษณ์ หน้าที่ สิ่งที่สร้างขึ้นมาจนสมาชิกได้ยอมรับว่าเป็นลักษณะเฉพาะของสังคม

3. วัฒนธรรมมีการยอมรับร่วมกัน (is shared) เมื่อมนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาภายในสังคมตามความจำเป็นและความเหมาะสมของสังคมนั้นๆ แล้ว วัฒนธรรมนั้นจะต้องเป็นที่ยอมรับของสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคม ซึ่งจะทำให้วัฒนธรรมอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป

4. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ (is learned) การที่มนุษย์รู้จักวัฒนธรรมหรือปฏิบัติตามวัฒนธรรมนั้น เกิดจากการเรียนรู้ ไม่ใช่เกิดจากสัญชาตญาณ เช่น กิริยารายา การพูดจา ทักทาย เกิดจากการเรียนรู้ทั้งสิ้น จนมีการพัฒนาขึ้นมาเป็นบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลในสังคมและเป็นที่ยอมรับร่วมกันว่าเป็นสมาชิกของสังคม

5. วัฒนธรรมต้องมีการถ่ายทอด (is transmitted) หมายความว่า วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาจะดำรงอยู่ในสังคมมนุษย์นั้นได้ นอกจากการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคมแล้ว มนุษย์ยังมีวิธีการถ่ายทอดวัฒนธรรมไปสู่สมาชิกรุ่นหลังๆ ให้ปฏิบัติสืบกันต่อไป

6. วัฒนธรรมแต่ละสังคมมีความแตกต่างกัน (varieties) ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนั้นไม่สามารถที่จะนำมาเปรียบเทียบกันว่าวัฒนธรรมสังคมใดดีกว่ากัน เนื่องจากแต่ละวัฒนธรรมมีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคมนั้นๆ แนวคิดที่ว่าวัฒนธรรมมีส่วนเหมาะสมกับสังคมของตนนั้นเรียกว่า วัฒนธรรมสัมพัทธ์ (cultural relativism) แต่ถ้าสมาชิกในสังคมมีความเห็นว่า วัฒนธรรมของสังคมตนดีกว่าวัฒนธรรมสังคมอื่น สมาชิกแบบนี้เรียกว่า สมาชิกที่มีแนวความคิดแบบชาติพันธุ์เป็นเกณฑ์ (Ethnocentrism)

7. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ (is changed) หมายความว่า วัฒนธรรมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมของสภาพแวดล้อมทางสังคมถ้าสังคมเปลี่ยนแปลงไป เพราะสังคมก็ไม่หยุดนิ่ง โดยทั่วไปแล้วการเปลี่ยนแปลงเกิดได้ 2 วิธี คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากภายในสังคม เช่น การประดิษฐ์คิดค้นและการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอก เช่น การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอื่นเข้ามาในสังคม

8. วัฒนธรรมอาจสลายไปได้ หมายถึง วัฒนธรรมในสังคมนั้นถ้าไม่มีการถ่ายทอด สืบต่อไปแล้ววัฒนธรรมนั้นก็จะสลายไป (dead culture) เนื่องจากวัฒนธรรมจะอยู่เมื่อยังมีมนุษย์และสังคมอยู่

9. วัฒนธรรมเป็นผลรวมของหลายๆ สิ่งหลายๆ อย่าง (integrative) คือ วัฒนธรรมเป็นผลรวมของแบบแผนหรือแนวทางการดำเนินชีวิตย่อยๆ แต่ละอย่างเข้าด้วยกัน

10. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม (Social heritage) คือ วัฒนธรรมไม่ได้เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในสังคมแต่เป็นของส่วนรวมจึงเป็นสมบัติของสมาชิกทุกคน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 11)

หน้าที่ของวัฒนธรรม

เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เพื่ออำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคม วัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่จะทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุขและเหมาะสม หน้าที่ที่สำคัญของวัฒนธรรม มีดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบสถาบัน เพราะสถาบันเป็นระเบียบ แนวทางปฏิบัติที่เป็นระบบเพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกและเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม

2. วัฒนธรรมทำหน้าที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคลในสังคม เพื่อที่จะให้มนุษย์ทราบว่าในสถานการณ์หรือเหตุการณ์อะไร ควรจะมีพฤติกรรมอย่างไรบ้าง

3. วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดค่านิยมของบุคคลในสังคม การที่มนุษย์มีวัฒนธรรมเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์แสดงออกนั้น ย่อมเป็นการกำหนดค่านิยมต่อสิ่งต่างๆ ว่ามนุษย์จะแสดงออกอย่างเหมาะสมถูกต้องได้เพียงใด

4. วัฒนธรรมเป็นแนวทางที่มนุษย์ใช้ในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก และพัฒนาจนเป็นบุคลิกภาพ การอบรมเลี้ยงดูในสังคมแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กเป็นอย่างดีคือการถ่ายทอดความรู้และเป็นการสร้างบุคลิกภาพให้แก่สมาชิกใหม่ของสังคมด้วย เพื่อสมาชิกใหม่จะได้ประพฤติปฏิบัติได้ตามที่สังคมคาดหวังและต้องการ

5. วัฒนธรรมมีหน้าที่เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันหลายคน จำเป็นที่จะต้องสื่อความเข้าใจ มนุษย์จึงสร้างสัญลักษณ์ขึ้น สัญลักษณ์ที่สำคัญคือ ภาษาเขียน ซึ่งต่อมาได้พัฒนาการสื่อสารออกไปเป็นประเภทต่างๆ อีกอย่างหลากหลาย

6. วัฒนธรรมเป็นวิธีควบคุมสังคม ทั้งนี้เนื่องจากว่ามนุษย์เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก ไม่อาจที่จะปล่อยให้บุคคลแต่ละบุคคลแสดงพฤติกรรมของตนตามที่ปรารถนาได้ เพราะจะเกิดปัญหาและความวุ่นวายในสังคม มนุษย์จึงสร้างกฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อห้ามและจารีตประเพณีต่างๆ มาควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคม ซึ่งแต่ละสังคมก็มีวิธีการควบคุมที่แตกต่างกันออกไป

7. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ช่วยกำหนดเป้าหมายของชีวิต เป้าหมายหรืออุดมการณ์ของชีวิตแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกันออกไป (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 11 – 12)

เราจะเห็นได้ว่าหน้าที่ของวัฒนธรรมหลายประการตามที่กล่าวมาได้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกให้มนุษย์สามารถดำรงชีพร่วมกันภายในสังคมได้อย่างเหมาะสม

ประเภทของวัฒนธรรม นักสังคมวิทยาและนักมนุษยวิทยาได้แบ่งวัฒนธรรมไว้เป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมด้านวัตถุ (material culture) หรือวัฒนธรรมที่จับต้องได้ เป็นวัฒนธรรมที่เน้นสิ่งที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ อาคารบ้านเรือน วัด ศิลปะ ประติมากรรมต่างๆ
2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่ด้านวัตถุ (non-material) หรือวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เป็นวัฒนธรรมที่เน้นสิ่งที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ภาษาพูด ระบบความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี

นักสังคมวิทยาและนักมนุษยวิทยายังได้แบ่งวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุนี้เป็น 3 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมด้านวัตถุ (material culture) เป็นวัฒนธรรมในด้านวัตถุที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการดำรงชีพ
2. วัฒนธรรมด้านความคิด (ideal culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความคิดทุกอย่าง เช่น ความเชื่อทางศาสนา วรรณคดี สุภาษิต ความเชื่อทางไสยศาสตร์ เป็นต้น
3. วัฒนธรรมด้านบรรทัดฐาน (norms) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติตามระเบียบแบบแผนที่ได้วางไว้ ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษร (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 14 – 15)

มีนักสังคมวิทยาและนักมนุษยวิทยาบางท่านแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 7 ประเภทดังนี้

1. ภาษา (language) เป็นวัฒนธรรมประเภทหนึ่ง ประเทศต่างๆ ในโลกต้องมีภาษา แม้ว่าจะไม่มีภาษาเขียนแต่ก็ต้องมีภาษาพูด
2. ศาสนาและอุดมการณ์ (religion and ideology) เป็นวัฒนธรรมที่กำหนดจุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิตของมนุษย์และจุดหมายปลายทางของมนุษย์ด้วย
3. ระบบเศรษฐกิจ (economic system) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภคของประชาชนในสังคม เพื่อให้รู้จักจัดการสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ให้ดีที่สุดในทรัพยากรที่มีอยู่
4. จริยธรรม (ethic) เป็นวัฒนธรรมที่ได้วางระเบียบกฎเกณฑ์ในสังคมให้สมาชิกได้ปฏิบัติตามเพื่อความสงบสุขภายในสังคม
5. ค่านิยม (value) เป็นวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ค่านิยมแต่ละสังคมอาจจะแตกต่างกันได้
6. อำนาจ (authority) เป็นวัฒนธรรมที่ได้กำหนดวิธีการจัดการปกครองและการใช้อำนาจให้เหมาะสมในสังคม
7. ศิลปะและสุนทรียศาสตร์ (art and aesthetics) เป็นวัฒนธรรมแบบหนึ่ง que แสดงถึงศิลปะและสุนทรียศาสตร์ของสมาชิกภายในสังคมและสังคมส่วนรวม (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536, หน้า 15 – 16)

ถ้าเราจำแนกวัฒนธรรมได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูปแบบการแสดงออกกับส่วนที่เป็นเนื้อหาแก่นแท้ และในส่วนที่เป็นแก่นแท้ของวัฒนธรรมยังจำแนกออกไปได้อีก 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสามารถ ปรัชญา ความรู้ ภูมิรู้ ภูมิปัญญา และอีกส่วนเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมคุณค่าความดีความงามต่างๆ ซึ่งในส่วนนี้มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อทางศาสนา ถ้ามองแบบสังคมประกิต การถ่ายทอดการเรียนรู้ทางสังคมในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดจากรากฐานของวิถีชีวิตทางสังคม ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนนั้น ฉะนั้นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่อนำมาปรับใช้ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนจึงมาจาก ความเชื่อที่สมาชิกในชุมชนยอมรับและปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง (นิริเอียวศรีวงศ์, 2537, หน้า 4 – 5)

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมมี 3 ส่วน

1. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ คือ ความสัมพันธ์กันระหว่างเพื่อนบ้าน เครือญาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันภายในชุมชน
2. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นความสัมพันธ์ที่มนุษย์เรียนรู้จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งพัฒนาความรู้ของมนุษย์ในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ
3. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ มีการสร้างสัญลักษณ์ไว้ยึดถือแทนความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อตอบสนองความรู้สึกลอยลอกจากสิ่งที่มองไม่เห็น และกระบวนการที่เอื้อความรู้สึกนี้ก็คือ พิธีกรรมต่างๆ (อมรา พงศาพิชญ์, 2537, หน้า 1 – 2)

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคม

ทฤษฎีเครือข่าย (Network Theory) เป็นทฤษฎีประเภทหนึ่งของทฤษฎีโครงสร้าง แต่เป็นทฤษฎีที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาการที่เกิดขึ้นภายในสังคมมากกว่าภายนอก หรือกล่าวได้ว่าทฤษฎีเครือข่ายจะให้ความสนใจต่อโครงสร้างที่อยู่ลึกลงไป แต่โครงสร้างที่สนใจก็มีลักษณะ ใกล้เคียงกับโครงสร้างทางสังคม นักทฤษฎีเครือข่ายสนใจโครงสร้างในแง่ของวิธีการศึกษามากกว่า ในแง่ปรัชญา

นักวิเคราะห์ในเชิงเครือข่ายหลายท่านพยายามอย่างมากที่จะแยกความแตกต่างของแนวการศึกษาของพวกเขาออกจากแนวการศึกษาทางสังคมวิทยาในลักษณะที่เป็น อนุ (atomistic) หรือในเชิงปทัสถาน (normative) แนวทางการศึกษาทางสังคมวิทยาในเชิงอนุ มีจุดสนใจที่ตัว ผู้กระทำในการตัดสินใจโดยลำพังจากผู้กระทำคนอื่นๆ โดยทั่วไปแล้ว นักวิเคราะห์แนวนี้นี้มีจุดสนใจที่ทัศนคติส่วนตัวของผู้กระทำ แนวทางการศึกษาเชิงอนุได้ถูกปฏิเสธด้วยเหตุผลที่ว่าไม่มีลักษณะจุดภาคเกินไปและปฏิเสธความเกี่ยวพันที่มีอยู่ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ

ในทัศนะของนักทฤษฎีเครือข่าย แนวทางการศึกษาเชิงปทัสถานมีจุดสนใจอยู่ที่วัฒนธรรมและกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ปทัสถานและค่านิยมต่างๆ จะได้รับการปลูกฝังให้เกิดการยอมรับภายในตัวผู้กระทำ ในแนวทางการศึกษาเชิงปทัสถาน สิ่งที่ยึดเหนี่ยวคนเข้าไว้ด้วยกันคือ ความคิดต่างๆ จำนวนหนึ่งที่ทุกคนมีส่วนร่วมกัน นักทฤษฎีเครือข่ายไม่ยอมรับแนว

ความคิด ดังกล่าว โดยโต้แย้งว่าเราควรจะให้ความสนใจต่อรูปแบบทางด้านจิตวิสัยของสายใยความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคม (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2535, หน้า 387 – 388)

แฟร์ เวลแมน นักวิเคราะห์แนวเครือข่าย (อ้างในสุเทพ สุนทรเกสัช, 2535, หน้า 388) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “นักวิเคราะห์เครือข่าย ต้องการที่จะศึกษาปฏิกิริยาต่างๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์และกลุ่มต่างๆ มีพฤติกรรมอย่างไรยิ่งกว่าปฏิกิริยาเกี่ยวกับความเชื่อต่างๆ ของมนุษย์ และกลุ่มดังกล่าวควรจะประพฤติอย่างไร ด้วยเหตุผลดังกล่าวนักวิเคราะห์ทางด้านเครือข่ายจึงพยายามหลีกเลี่ยงการอธิบายในแนวปทัสถานเกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคม พวกเขาปฏิเสธการอธิบายใดๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกระบวนการทางสังคมว่าเป็นผลรวมของคุณลักษณะส่วนตัวของปัจเจกบุคคลผู้กระทำและปทัสถานที่ทำให้เกิดการยอมรับภายในว่าไม่ใช่การอธิบายที่มีลักษณะทางโครงสร้าง”

จากข้อความที่อ้างถึงข้างต้น จะเห็นได้ว่านักทฤษฎีเครือข่ายไม่ยอมรับความคิดส่วนใหญ่ของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม ลัทธิกำหนดทางวัฒนธรรมของพาร์สันส์ ความสนใจของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์ แนววิจารณ์ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมอื่นๆ

สิ่งสำคัญที่ทฤษฎีเครือข่ายให้ความสนใจเป็นอย่างมากก็คือ รูปแบบทางด้านวิสัยของสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงสมาชิกของสังคมเข้าด้วยกัน ซึ่งมีทั้งปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคล

แฟร์ เวลแมน ได้กล่าวถึงจุดสนใจของทฤษฎีเครือข่ายว่า “นักวิเคราะห์แนวเครือข่าย เริ่มจากความคิดง่ายๆ แต่มีพลังว่าภารกิจที่สำคัญยิ่งของนักสังคมวิทยาก็คือ การศึกษาโครงสร้างทางสังคม การศึกษาโครงสร้างทางสังคมที่ตรงจุดที่สุดก็คือ การวิเคราะห์แบบแผนของสายสัมพันธ์ต่างๆ ที่เชื่อมโยงสมาชิกทั้งหมดของสังคม นักวิเคราะห์ด้านเครือข่ายจะค้นหาโครงสร้างต่างๆ ที่อยู่ลึกลงไป (deep structures) อันได้แก่ รูปแบบของเครือข่ายปกติที่อยู่เบื้องล่างผิวพื้นอันมีลักษณะซับซ้อนของระบบสังคมทั้งหลาย ตัวผู้กระทำและพฤติกรรมของพวกเขาจะได้รับ การพิจารณาว่าถูกสร้างข้อจำกัดต่างๆ โดยโครงสร้างดังกล่าว โดยนับดังกล่าวจุดของความสนใจจึงมิได้อยู่ที่ตัวผู้กระทำแต่อยู่ที่ข้อจำกัดต่างๆ อันเกิดจากโครงสร้าง” ลักษณะเด่นของทฤษฎีเครือข่ายอีกอย่างหนึ่งก็คือ จุดสนใจที่ครอบคลุมอย่างกว้างขวางตั้งแต่โครงสร้างทางด้านจุลภาคและมหภาค มาร์ค กราโนเวตเตอร์ (อ้างในสุเทพ สุนทรเกสัช, 2536, หน้า 389) ได้กล่าวถึง การเชื่อมโยงในระดับจุลภาคว่าเป็นการกระทำที่รวมตัวอยู่ในความสัมพันธ์ส่วนบุคคลและโครงสร้างที่เป็นรูปธรรมของความสัมพันธ์ต่างๆ พื้นฐานของการเชื่อมโยงต่างๆ ก็คือ ความคิดที่ว่าผู้กระทำใดๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคล อาจเข้าถึงทรัพยากรทางด้านคุณค่าต่างๆ เช่น ทรัพยากรสิน อำนาจ

ข้อมูลต่างๆ ไม่เท่ากัน ซึ่งจะส่งผลให้ระบบโครงสร้างต่างๆ มีการลำดับชั้นทำให้ผู้ที่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างจำต้องพึ่งพาอาศัยส่วนอื่นๆ ของโครงสร้างด้วย

ผลที่เกิดจากการวิเคราะห์ด้านเครือข่ายที่มีความสำคัญ ก็คือแนวโน้มที่จะมีส่วนผลักดันให้นักสังคมวิทยาหันเหการศึกษาจากกลุ่มสังคมและลักษณะต่างๆ ทางสังคมไปสู่การศึกษาสายสัมพันธ์ในระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ ที่ไม่ได้มีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่นเพียงพอที่จะเรียกได้ว่าเป็น “กลุ่ม” ตัวอย่างได้แก่ การวิเคราะห์ของกรานเวตเตอร์ เกี่ยวกับ “พลังของสายสัมพันธ์อย่างหลวมๆ” กรานเวตเตอร์ ได้แยกความแตกต่างระหว่าง “สายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น” อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับคนที่เป็นเพื่อนสนิท และ “ความสัมพันธ์หลวมๆ” อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับคนที่รู้จักกันเฉยๆ นักสังคมวิทยาส่วนใหญ่มักจะให้ความสนใจกับความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นของบุคคลหรือกลุ่มสังคม และมักจะถือความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ในขณะที่ความสัมพันธ์หลวมๆ ได้รับการพิจารณาว่าไม่มีความสำคัญในทางสังคมวิทยา จากการวิเคราะห์ของกรานเวตเตอร์ในเรื่องนี้ ชี้ให้เห็นชัดว่า ความสัมพันธ์อย่างหลวมๆ ก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์หลวมๆ ระหว่างผู้กระทำ 2 คน อาจจะใช้เป็นสะพานเชื่อมกลุ่ม 2 กลุ่มให้มี ความสัมพันธ์ลึกซึ้งซึ่งภายในเข้าด้วยกัน ถ้าปราศจากความสัมพันธ์หลวมๆ ดังกล่าวเสียแล้ว กลุ่ม ทั้งสองดังกล่าวก็อาจจะแยกกันอยู่โดยสิ้นเชิง ซึ่งจะเป็นผลให้สังคมเกิดการแยกกันเป็นส่วนๆ แต่กรานเวตเตอร์ก็ยังให้คุณค่าของความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นว่าเป็นแรงจูงใจที่จะช่วยเหลือกันและกัน ทั้งมีความพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือมากขึ้น (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2536, หน้า 390)

หลักการที่สำคัญของทฤษฎีเครือข่ายมีดังต่อไปนี้ ประการแรก สายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ ปกติจะมีลักษณะควบคู่กันกันไปทั้งในด้านเนื้อหาและความเข้มข้น ผู้กระทำจะสนองสิ่งต่างๆ ให้แก่กันและกัน และการกระทำจะมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกัน ประการที่สอง สายสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลจะต้องได้รับการวิเคราะห์ในบริบทโครงสร้างของเครือข่ายที่มีขอบเขตกว้างขวางกว่า ประการที่สาม การก่อรูปโครงสร้างของสายสัมพันธ์ทางสังคมจะนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยความบังเอิญ หรือถือได้ว่าเครือข่ายต่างๆ มีลักษณะถ่ายทอดต่อกันได้ ประการที่สี่ การเกิดของกลุ่มเครือข่าย (network clusters) นำไปสู่ข้อเท็จจริงว่าจะต้องมีจุดเชื่อมโยงที่ตัดกันระหว่างกลุ่มเครือข่ายต่างๆ เท่าๆ กับระหว่างปัจเจกบุคคล ประการที่ห้า จะมีสายสัมพันธ์ควบคู่กันกันระหว่างองค์ประกอบภายในระบบที่จะส่งผลให้มีการกระจายทรัพยากรที่หายากไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้น ประการที่หก การกระจายทรัพยากรที่หายากโดยไม่เท่าเทียมกัน จะนำไปสู่ความร่วมมือและการแข่งขันกัน ใน

หลักการที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าทฤษฎีเครือข่ายมีลักษณะเป็นพลวัตร พร้อมด้วยโครงสร้างของระบบมีความเปลี่ยนแปลงตามการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบต่างๆ ในการเข้าร่วมกลุ่มและความขัดแย้งกัน (สุเทพ สุนทรเกศ, 2536, หน้า 391)

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (ปี 2533, หน้า 14) อธิบายไว้ว่าเครือข่ายสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคมที่กลุ่มคนมีต่อกันในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เช่น เครือข่ายของญาติ เพื่อนร่วมงาน คนที่รู้จักนับถือ แนวคิดเรื่องเครือข่ายสังคมจึงเน้นถึงพฤติกรรมที่ไม่เป็นทางการ แต่มีประสิทธิภาพการแก้ปัญหาในลักษณะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมากกว่าที่จะเฉื่อยชา

คุณลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในเครือข่ายสังคม

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน บุคคลแต่ละคนมีบทบาทที่ต้องกระทำหลายบทบาทในชีวิตจริง การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียวเรียกว่า “ มีความสัมพันธ์เชิงเดียว” และการที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายๆ บทบาทเรียกว่า “ มีความสัมพันธ์เชิงซ้อน” ซึ่งในแต่ละบทบาทมีปทัสถานและความคาดหวังทางสังคมเป็นตัวควบคุมพฤติกรรม
2. การแลกเปลี่ยน หมายถึง สิ่งของและน้ำใจที่คนสองคนแลกเปลี่ยนกัน
3. ลักษณะของการให้และการรับหรือการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ลักษณะของการให้และการรับเป็นเครื่องชี้วัดอันหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลว่ามีมากน้อยเพียงใด
4. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งสามารถบ่งบอกถึงระดับและคุณภาพของความสัมพันธ์ได้

กลุ่มเครือข่ายมีลักษณะ ดังนี้

1. ประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป
2. มีการกระทำร่วมกัน
3. เป็นองค์กรหนึ่ง
4. มีระเบียบแบบแผนเป็นของตนเอง
5. มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน
6. มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

เงื่อนไขที่มีผลต่อการรวมตัวของเครือข่าย

1. เกิดจากธรรมชาติของมนุษย์ คือ มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่อ่อนแอมากต้องรวมกลุ่มกันจึงจะสามารถช่วยตนเองได้
2. เกิดจากความต้องการของมนุษย์ มนุษย์ไม่เบ็ดเสร็จในตนเองต้องพึ่งพาผู้อื่น
3. เกิดจากมนุษย์เป็นสัตว์ทางวัฒนธรรม มนุษย์ต้องอยู่รวมกันเพื่อจะได้เรียนรู้ถ่ายทอด และเก็บรักษาวัฒนธรรมที่ดีไว้
4. เกิดจากความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน คือ กลุ่มจะเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมองเห็นว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่มีลักษณะร่วมกัน
5. เกิดจากความต้องการความปลอดภัย มนุษย์ถ้าอยู่รวมกันจะรู้สึกปลอดภัยและอบอุ่น (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2533, หน้า 211 – 214)

กลุ่มจำแนกได้ 2 แบบ คือ

1. กลุ่มที่เป็นทางการ ซึ่งมีลักษณะดังนี้
 - มีโครงสร้างแน่นอน
 - มีชื่อกลุ่ม
 - มีวิธีการจัดการ (การบริหาร) หน้าที่สมาชิกชัดเจน
 - มีวัตถุประสงค์ที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร
 - มีกฎระเบียบชัดเจน

โดยปกติกลุ่มแบบนี้มักมีขนาดใหญ่ เช่น สหพันธ์กรรมกร สมาคม กองทัพบก เป็นต้น

2. กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ มีลักษณะดังนี้
 - อาจมีชื่อกลุ่ม
 - มีสมาชิกไม่แน่นอน
 - หน้าที่ของสมาชิกไม่แน่นอน
 - รวมตัวด้วยความสมัครใจ
 - มีความสัมพันธ์ที่กระหว่างสมาชิกในกลุ่ม

โดยปกติกลุ่มชนิดนี้เป็นกลุ่มเล็กๆ ซึ่งรวมกันขึ้นอย่างเป็นกันเอง เช่น กลุ่มเพื่อนเล่น กลุ่มสมัครพรรคพวก เป็นต้น (อุบล เสถียรปรีณกรณ์, 2528, หน้า 62)

กลุ่มปฐมภูมิ สมาชิกจะมีการร่วมมือกันมากกว่ากลุ่มทุติยภูมิ เพราะสมาชิกในกลุ่มใกล้ชิดกันมากกว่า

ลักษณะของกลุ่มที่มีความร่วมมือกันอย่างดี

- มีความเข้าใจที่ดีต่อกันระหว่างสมาชิก เข้าใจธรรมชาติเฉพาะตัวและพื้นฐานจิตใจ
- มีการยอมรับกัน ไม่ยึดมั่นอยู่แต่ความคิดของตนฝ่ายเดียว
- มีการช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่
- มีความไวต่อการรับความรู้สึกของกันและกัน
- มีความเชื่อมั่นและศรัทธากัน
- ให้เกียรติซึ่งกันและกันตามฐานะที่เป็นอยู่

ความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลเป็นพลังผลักดันส่วนหนึ่งที่จะทำให้เกิดการเข้าร่วม สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของปัญหาต่างๆ ในชุมชน

จากแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนปรากฏว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะเป็นผู้ออกแรง ร่วมบริจาค วัสดุสิ่งของหรือเงิน การมีส่วนร่วมในลักษณะทางวิชาการคือ ขั้นตอนของการวางแผน การวิเคราะห์ปัญหา การพิจารณาแนวทางแก้ปัญหาและการติดตามประเมินผล ชุมชนไม่มีส่วนร่วมเลย

ส่วนปัจจัยที่ส่งผลให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม พบว่า ระยะเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรม ผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการเข้าร่วม ความต้องการที่จะเข้าร่วม ความเชื่อพื้นฐาน ค่านิยม ความเกรงใจ โอกาสในการที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ความสามารถเฉพาะตัวที่มีอยู่ การสนับสนุน การจูงใจ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและรายได้ต่างก็ส่งผลทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ทั้งสิ้น จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ข้อมูลให้งานวิจัยในครั้งนี้มีคุณค่าทางวิชาการมากที่สุด

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนนี้ มีผู้ที่สนใจได้ทำการศึกษาวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องไว้หลายท่านด้วยกัน ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

ละเอียด สิงห์สุวรรณ (2537) ได้ศึกษาโอกาสทางการศึกษาของผู้ที่จบการศึกษา ระดับประถมศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ผู้ที่เรียนจบประถมศึกษาไปแล้วมีช่องทางในการเรียนต่ออีกหลายช่องทาง เช่น เรียนต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในระบบ เรียนต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นนอกระบบ เรียนวิชาชีพนอกโรงเรียน ฝึกอาชีพจากสถานประกอบการ จากการบวชนเณร ได้เรียนรู้จากการประกอบอาชีพ และได้เรียนรู้จากการช่วยงานของผู้ปกครอง ซึ่ง

แต่ละช่องทางก็ยังมีปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ปกครอง เป็นตัวผลักดันสนับสนุน หรือปัจจัยดิ่งให้ใช้ ช่องทางนั้นๆ หรือไม่อย่างไร

นิวัฒน์ ตามี (2539) ได้ศึกษาการเข้าถึงโอกาสในการได้รับบริการทางการศึกษาของ ประชากรชาวเขา ผลการศึกษาพบว่า รัฐได้จัดช่องทางการให้บริการทางการศึกษากับ ประชาชนชาวเขาไว้หลายช่องทาง แต่การเข้าถึงโอกาสในการได้รับบริการทางการศึกษา มี เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม จึงทำให้การจัดบริการทางการศึกษาของรัฐไม่ ประสบความสำเร็จตาม เป้าหมายที่ตั้งไว้

ประเสริฐ ตรีการศุภกร (2540) ได้ศึกษาการสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการ ทำไร่หมุนเวียนของชุมชนเผ่ากะเหรี่ยง ในการทำไร่หมุนเวียนของชนเผ่ากะเหรี่ยงนั้นผู้ที่ เป็น แรงงานสำคัญในการผลิตส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ประกอบกับชนเผ่ากะเหรี่ยงเป็นชนเผ่าที่ยึดมั่น ในประเพณีวัฒนธรรมของชนเผ่าอย่างมั่นคง ประเพณีวัฒนธรรมของชนเผ่ากะเหรี่ยงในเรื่อง ของชายหญิง ผู้หญิงได้รับการยอมรับจากเผ่าเป็นอย่างมากในฐานะผู้ผลิตอาหารเลี้ยงครอบครัว และผู้หญิงของชนเผ่ากะเหรี่ยงก็มีระบบความคิดและความเชื่อเป็นของตนเอง ทำให้พบ ว่า ระบบความคิด ระบบความเชื่อเป็นส่วนประกอบสำคัญขององค์ความรู้ในการทำ ไร่หมุนเวียนของชุมชนกะเหรี่ยง

ประจักษ์ ลุนราศรี (2524) ทำการวิจัยเรื่องบทบาทของกรรมการการศึกษาประจำโรง เรียนประถมศึกษา พบว่า การปฏิบัติหน้าที่ทั้งสองด้านของกรรมการการศึกษาได้ปฏิบัติเป็น บางครั้งหรือปฏิบัติน้อยมาก ถึงแม้ว่ากรรมการการศึกษาจะมีอายุระดับการศึกษาและฐานะทาง สังคมต่างกัน ก็ตาม

แคล้ว ทศนพงษ์ (2523) ได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับโรงเรียนชุมชน และองค์ประกอบที่ มีอิทธิพลต่อการบริหารโรงเรียนชุมชน พบว่า บุคลากรของโรงเรียนและประชาชนทั่วไปยังไม่ มีความเข้าใจดีพอเกี่ยวกับแนวคิดของโรงเรียนชุมชน มีประชาชนเข้าร่วมในการบริหาร โรงเรียนชุมชนน้อยมาก ซึ่งเกิดจากสาเหตุสถานะทางเศรษฐกิจยากจน ระดับการศึกษาต่ำ และขาดข้อมูลที่จำเป็นในการตัดสินใจเข้าร่วม

สามารถ จุ้ยทอง (2526) ศึกษาบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนในการสร้างความ สัมพันธ์และการใช้ทรัพยากรในชุมชน ผลของการวิจัยพบว่า ผู้บริหารสร้างความสัมพันธ์และ

ใช้ทรัพยากรในชุมชนอยู่ในเกณฑ์มาก และที่ปฏิบัติมากที่สุดคือ การเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองนักเรียนเข้าพบอย่างเป็นกันเอง

กิตติโชค ห้อยยี่งู (2527) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในโรงเรียนมัธยมศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท ผลของการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีลักษณะเป็นกรรมการ ร่วมประชุมและบริจาคเงินเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีฐานะเป็นผู้ปกครองนักเรียน เป็นผู้เข้ามาใช้บริการของทางโรงเรียน เช่น การยืมวัสดุอุปกรณ์ของโรงเรียน ขอใช้อาคารสถานที่ ส่วนปัญหาอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากผู้บริหารโรงเรียนไม่ให้ความสำคัญต่อ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ชุมชนไม่สนใจกิจกรรมของโรงเรียน ชุมชนไม่มีฐานะที่จะช่วยเหลือโรงเรียนได้เพราะยากจน

จากแนวคิดและงานวิจัยที่กล่าวมาพอสรุปได้ดังนี้

จากการศึกษาแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชน พบว่า แนวคิดแต่ละแนวคิดมีลักษณะพิเศษเฉพาะของตัวเอง

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม พบว่า การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริงนั้นต้องเกิดจากการยอมรับกันทั้งสองฝ่ายคือ ฝ่ายผู้ให้โอกาสการเข้ามามีส่วนร่วมต้องมีความเชื่อถือและมั่นใจในศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชนว่ามีอยู่จริง และฝ่ายที่เข้ามามีส่วนร่วมก็ต้องมีความเชื่อมั่นในศักดิ์ศรีและความสามารถของตนเองอย่างแท้จริง นั่นคือ ในการทำกิจกรรมใดๆ ร่วมกันต้องร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรีและเสมอภาคกัน

แนวคิดเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ เป็นแนวคิดที่ส่งเสริมการปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง และยังเป็นหลักการอย่างหนึ่งที่จะใช้จัดระเบียบในการดำเนินกิจกรรมใดๆ ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งต้องอาศัยโครงสร้างการปกครองตนเองในลักษณะที่มีอิสระพอสมควร การกระจายอำนาจจะเกิดประสิทธิภาพอย่างสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อชุมชนต้องเข้าใจและมีความรู้ในเรื่องบทบาท สิทธิและหน้าที่ของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง เป็นแนวคิดที่มุ่งพัฒนาชีวิตไปสู่ความมีคุณภาพอย่างแท้จริงคือ ทำให้รู้จักตนเองว่ามีความสามารถเรื่องอะไร มีความต้องการ

อะไร และสามารถปฏิบัติได้อย่างไร การจัดการศึกษาในปัจจุบันจึงควรต้องหลากหลาย เพื่อให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสืบทอด แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่แสดงถึงลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนแต่ละชุมชน เพราะแต่ละชุมชนมีศักยภาพไม่เหมือนกัน พัทธา สายหู (2538, หน้า 23) กล่าวว่าไว้ว่าวัฒนธรรมเป็นเสมือนเครื่องหมายหรือตราประจำของกลุ่มคนที่คนอื่นเห็นแล้วรู้ได้ทันที เช่น ภาษา เครื่องแต่งกาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี แนวคิดนี้ทำให้มองเห็นถึงว่าวัฒนธรรมเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ เพราะวัฒนธรรมเป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมาและปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นที่ยอมรับ

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคม แนวคิดนี้กล่าวถึงรูปแบบด้านวิสัยของสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงสมาชิกของชุมชนเข้าด้วยกันทั้งปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคล ทำให้เห็นถึงลักษณะการมี ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบหลายลักษณะ เช่น ความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

จากแนวคิดทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วจะพบได้ว่า ถ้านำแนวคิดทั้งหมดมาปฏิบัติร่วมกันแล้วจะสามารถส่งเสริมให้การมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดประสิทธิภาพได้เป็นอย่างดี

ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชน พบว่าลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุดคือ ขั้นตอนการดำเนินงาน โดยมีส่วนร่วมเป็นผู้ออกแรงงาน ร่วมบริจาคเงินหรือสิ่งของ ส่วนขั้นตอนการวางแผน การประเมินผล การวิเคราะห์สาเหตุและพิจารณาแนวทางแก้ไข ประชาชนหรือชุมชนแทบจะไม่มีส่วนร่วมเลย

สำหรับปัจจัย และเงื่อนไขที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม พบว่ารายได้ การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างต่อเนื่อง การเป็นสมาชิกกลุ่ม การเป็นผู้นำท้องถิ่น ความพอใจ ความรู้ ความเข้าใจในกิจกรรม การได้รับข้อมูลข่าวสาร การได้รับการชักชวนจากกรรมการหมู่บ้านที่กล่าวมาทั้งหมดล้วนมีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชน

สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเน้นการมีส่วนร่วมโดยอาศัยพื้นฐานแนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้คือ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม แนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจ แนวคิดเรื่องการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นและการสืบทอด และแนวคิดเรื่องเครือข่ายสังคม โดยจะไม่ยึดแนวคิดหรือผลงานวิจัยของผู้ใดเป็นแนวทางแต่เพียงผู้เดียว แต่จะใช้จุดเด่นของแต่ละแนวคิด หรือผลงานวิจัยทั้งหมดมาผสมผสานกัน ในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้ งานวิจัยนี้เกิดคุณค่าทางวิชาการสูงสุด